

Op de bres voor het kerkgebouw

GODSHUIZEN / Kerken worden in een heel hoog tempo gesloten. Vanwege hun grote cultuurhistorische waarde betekent dit een verlies voor de samenleving. Gelukkig groeit de aandacht voor het belang van hun behoud. Hoe gaat dit in zijn werk?

Gerry van der List

Veel oude Rotterdamers bewaren er warme herinneringen aan. Op de Boezemsingel in de volksbuurt Crooswijk stond vroeger, toen geluk nog heel gewoon was, een monumentaal godshuis met twee imposante torens. Maar de hervormde Koninginnekkerk, met haar 1.750 plaatsen, leek niet meer in de moderne tijd te passen. In 1972 werd zij bruut neergehaald, om ruimte te maken voor een verzorgingsflat.

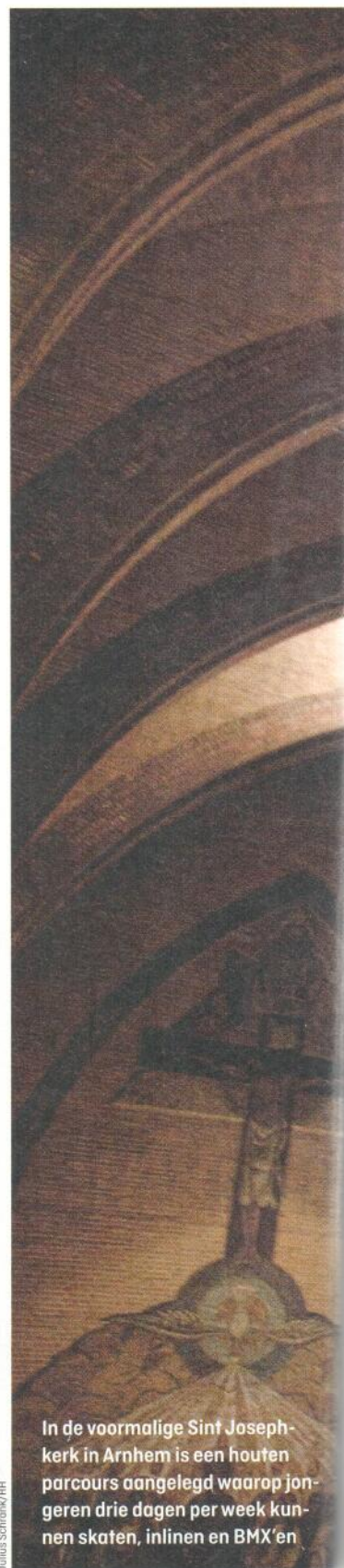
Het verzet tegen deze stadsvernieuwing in de vorm van stadsvernieuwing onder leiding van PvdA-burgemeester Wim Thomasen was groot. Actiegroepen zetten zich in voor het behoud van het historische gebouw, dat nog een tijd had gediend als concertzaal voor het Rotterdams Philharmonisch Orkest. Hun machteloosheid ging gepaard met bittere taal. De directeur van het sloopbedrijf ontving een boos pamflet met de tekst: 'Wat de nazi's lieten staan, gaat er nu wel aan.'

Deze emotionele vergelijking met de oor-

log is niet zo heel vreemd, vertelt Herman Wesselink (37). De architectuurhistoricus, die aan de Vrije Universiteit in Amsterdam werkt aan een proefschrift over kerken uit de periode 1800-1970, rekent voor dat het Duitse bombardement van Rotterdam in 1940 25 kerken verwoestte. Daarvan werd alleen de Laurenskerk, het enige overblijfsel van het middeleeuwse stadscentrum, geres taureerd. Maar bij de stadsvernieuwing sinds de jaren zestig gingen 45 kerken tegen de vlakte. De progressieve slopershamers werkten dus nog destructiever dan de Duitse bommen.

Rotterdam stond niet alleen, weet Wesselink: 'De sloopgolf deed zich in heel Nederland voor. Dat had te maken met de secularisering en stadsinnovatie. Maar ook met inhoudelijke vernieuwing binnen de kerk. Het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren zestig in de katholieke kerk bijvoorbeeld gaf uitdrukking aan een geest van soberheid. De weelderige kerken van de negentiende eeuw pasten daar slecht bij.'

De groeiende voorkeur voor eenvoud droeg bij aan het einde van tal van monu-

In de voormalige Sint Josephkerk in Arnhem is een houten parcours aangelegd waarop jongeren drie dagen per week kunnen skaten, inlinen en BMX'en

Julius Schraak/HH

'De vraag naar kerken is groot'

Mickey Bosschert (66)
Directeur van Reliplan

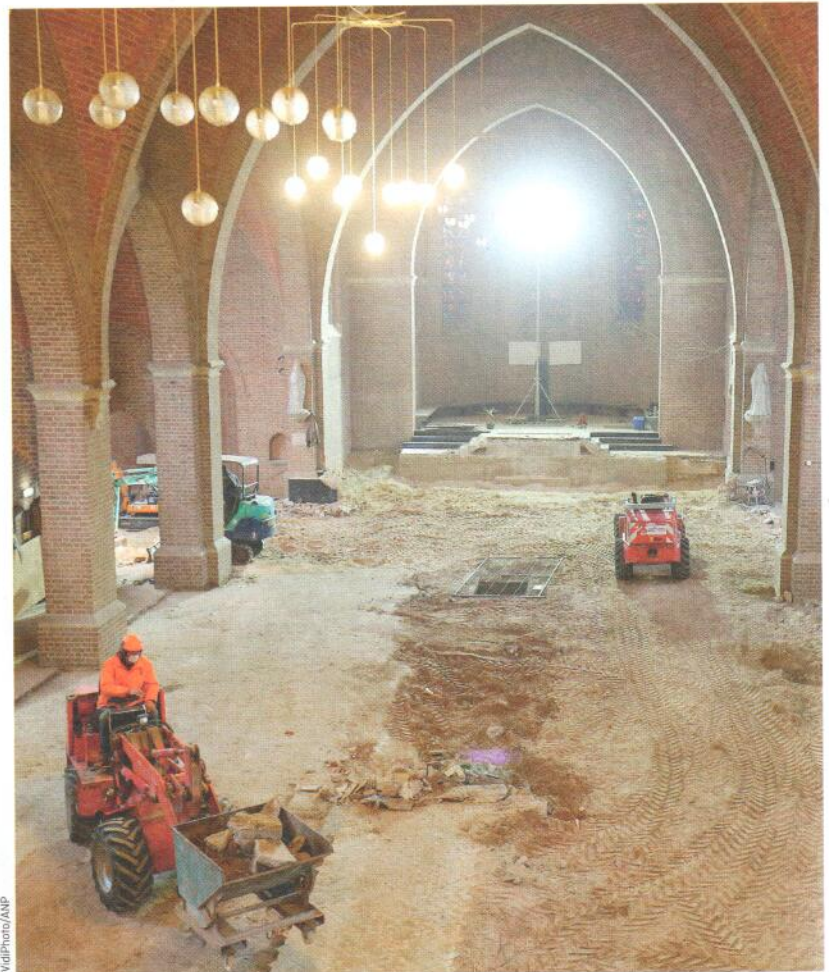
'De aanleiding was heel verdrietig. Toen wij onze dochter hadden verloren, zocht ik vaak, als troost, een stil plekje in de kerk. Ik hoorde toen verhalen over kerkgebouwen die dreigden te verdwijnen. Begin jaren negentig ben ik ze gaan inventariseren om te kijken wat ermee kon gebeuren. Met Reliplan heb ik me gespecialiseerd in de verkoop van kerkgebouwen en kloosters. Nu zijn we een bloeiend bedrijf met acht vestigingen en ook activiteiten in landen als België en Duitsland.

'Vroeger is er veel onnodig gesloopt. Bij lezingen laat ik weleens beelden zien van de mooie Sint-Willibrorduskerk buiten de Veste, die begin jaren zeventig in Amsterdam werd neergehaald. Er gaat dan een schok door de zaal. Tegenwoordig is er gelukkig meer aandacht voor de waarde van religieus erfgoed. De vraag is verrassend groot. Veel groter dan het aanbod. Bij de Sacramentskerk in Amsterdam-Noord waren er 47 potentiële kopers. Nu is dat gebied wel *booming*, maar toch. Er zijn zo veel organisaties die belangstelling tonen voor een kerk. Zoals pinkstergemeenten en buitenlandse kerkgenootschappen. Wij adviseren om geen kerken te verkopen aan islamitische organisaties. Ze houden zich niet aan de afspraken. Zo beloven ze plechtig dat ze de gebrandschilderde ramen in een kerk laten zitten en een paar dagen later liggen die er dan al uit. Ze komen bovendien hun financiële verplichtingen vaak niet na. Het is ook niet goed, vind ik, dat een heel ander geloof zich van zo'n kerk meester maakt. Dat doet alleen maar pijn.

'Ik streef ernaar om een kerk binnen een half jaar te verkopen. De goedkoopste kerken kosten zo'n 2 à 2,5 ton. Maar voor de enige Berlagekerk in Nederland is pas nog vele miljoenen betaald. Dat gebouw in Den Haag wordt nu een museum.

'Het is goed dat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed subsidies verstrekt. Wel heb ik de indruk dat er wat beter naar de besteding van het geld mag worden gekeken. Soms zie ik dat geld wordt gegeven aan een kerk waarvoor al een herbestemming is gevonden.

'Het is dankbaar, maar ook wel zwaar werk. Ik zou het nu graag een keer overdragen. Ik ben er zestig uur per week aan kwijt. Ik wil het op mijn leeftijd wel eens wat rustiger aandoen.'

Sloopwerkzaamheden in de Donatuskerk in Bommel, die wordt omgebouwd tot theater

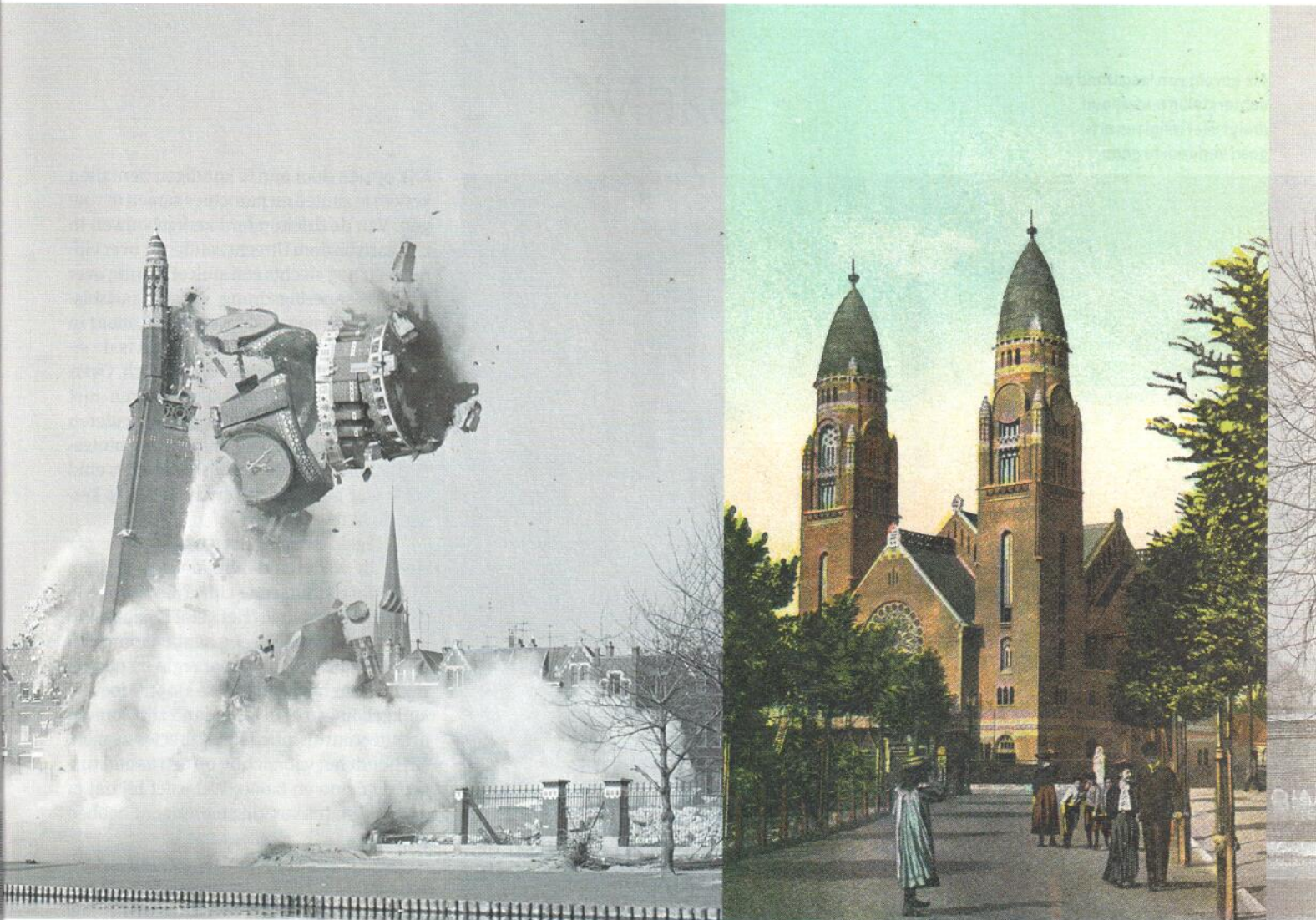
menten van de beroemdste rooms-katholieke architect. Pierre Cuypers (1827-1921) wilde dat gebouwen, net zoals in de Middeleeuwen, een afspiegeling vormden van het Hemelse Jeruzalem. Ze waren een belofte van een betere wereld van schoonheid en waarheid. De religieuze romanticus greep, met zijn kenmerkende neogotische stijl, terug op de glorieperiode van de katholieke kerk van voor de – in zijn ogen vermaledijde – Reformatie. Cuypers tekende voor ongeveer eentiende van de achthonderd nieuwe kerken die tussen 1850 en 1920 het product waren van een enorme roomse bouwwoede.

De teloorgang van een deel van die monumenten gaat niet alleen Wesselink, maar ook Sible de Blaauw aan het hart. De hoogleraar vroegchristelijke kunst en architectuur aan de Radboud Universiteit in Nijmegen hield vorige maand de Kees Fens-lezing, waarin hij warme woorden sprak over de culturele waarde en religieuze betekenis van kerkgebouwen. 'Ze zijn belangrijk voor

een samenleving als geestelijke vrijplaats,' licht hij zijn boodschap toe. 'Als plek in een dorp of een stad die niet alledaags is en die niet bedoeld is om geld te verdienen.' De Blaauw (64) kan zich opwinden over de zorgeloosheid waarmee zulke plekken zijn opgeofferd. Zoals in het geval van de Koninginnekerk. 'Dat was echt misdadig. Het was gewoon een kwestie van grond duur verkopen. Daardoor heeft Rotterdam een onherstelbaar verlies geleden. Een cultuurhistorisch drama.'

Culturele verarming

De Blaauw noemt zichzelf ongeneeslijk katholiek. Maar uit de bijval die hij kreeg na zijn lezing, leidt hij af dat zijn bezorgdheid wordt gedeeld door tal van ongelovigen. Ze zien de verdwijning van de kerk als religieus vastgoed als een culturele verarming. Een analogie dringt zich bijna op met V&A. Eveneens een traditioneel instituut dat de aansluiting met de moderne tijd is kwijtge-

De Koninginnekerk in Rotterdam werd in 1907 gebouwd en in 1972 neergehaald. In 2013 werd hij verkozen tot 'mooiste gesloopte kerk'

raakt, maar waarvan de problemen, met de bijbehorende sluiting van panden, ook buitenstaanders beroeren. De Blaauw moet lachen om de vergelijking. 'Daar zit wel iets in. Ik kwam, zoals zoveel mensen, ook nooit meer bij V&D, maar ik was wel geraakt door de sluiting van de warenhuizen. Ze spreken

tot de verbeelding, ze behoren tot ons erfgoed. Toch lijkt me de waarde van kerken van een andere orde. Het gaat hier om creaties van de menselijke cultuur met een ongelooflijke continuïteit. Die bijzondere scheppingen van licht en ruimte zijn de dragers van twintig eeuwen geloof én cultuur.'

De Blaauw heeft gelijk. Kerken bezitten een maatschappelijk belang dat uitstijgt boven hun directe betekenis voor gelovigen. Alleen al in esthetisch opzicht. In een steeds eenvormiger stedelijk landschap betekent de teloorgang van *lieux de mémoire*, plekken waar het collectieve geheugen van een samenleving wordt opgeslagen, een aderlating. Philip Larkin (1922-1985) heeft dit gevoel van verlies roerend onder woorden gebracht. In *Church Going* verhaalt de ongelovige Britse dichter over zijn bezoek aan een eenvoudig kerkje. Daar wordt hij bevangen door gevoelens van grote eerbied: 'A serious house on serious earth it is.' Het is moeilijk voor te stellen, zegt Larkin dan, dat zo'n bijzondere schuilruimte voor het vinden van rust en geestelijke verheffing tot uitsterven zou zijn gedoemd.

Toch lijkt het verdwijnen van zulke serieuze plekken een onomkeerbaar proces in een steeds goddelozer land als Nederland. In december 2014 baarde kardinaal Wim

Religieus vastgoed

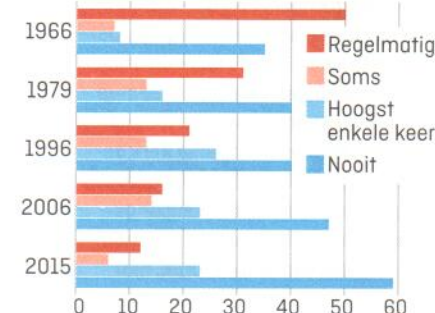
Aantal geregistreerde kerken in Nederland

©ELSEVIER BRON: KASKI

Steeds minder

Kerkbezoek onder Nederlanders

©ELSEVIER BRON: GOD IN NEDERLAND 1966-2016

Als gevolg van leegstand en achterstallig onderhoud dreigt veel religieus erfgoed verloren te gaan

Jacco Klamer/HH

Wijkend en exotisch christendom

De verdwijning van kerkgebouwen hangt vanzelfsprekend onlosmakelijk samen met de secularisering. Het vorige week gepresenteerde rapport *God in Nederland 1966-2015* brengt weer eens in beeld hoe ingrijpend dit proces is. De onderzoekers spreken van een 'wijkend christendom'. In 1966, bij de eerste editie van het tienjaarlijkse onderzoek, werd al geconstateerd dat het christendom 'in zwaar weer' verkeerde. Maar inmiddels is het voor veel Nederlanders 'een onbekende of exotische wereld geworden. Zij weten niet meer wat zich daar nog afspeelt en worden vaak pas attent op de kerkgebouwen als deze worden bedreigd door de sloophamer.' De zondagse dienst ervaren zij als een 'Chinees schouwspel', zoals bestuurder Arjan Plaisier van de Protestantse Kerk in Nederland dat heeft uitgedrukt.

Uit het onderzoek, dat in opdracht van de

KRO werd gehouden onder ruim 2.100 Nederlanders, komt naar voren dat 82 procent van de bevolking nooit of bijna nooit in een kerk komt. Het kerkbezoek is het afgelopen decennium met bijna de helft gedaald, van 30 procent in 2006 naar 18 procent.

Voorals de katholieke kerken worden leger. Ze zijn tegelijkertijd onderhevig aan wat de onderzoekers interne secularisatie noemen. Dat wil zeggen dat de leden steeds meer de traditionele geloofsopvattingen verwerpen. Zo zegt nog maar 17 procent van de mensen die zichzelf als lid van de Rooms-Katholieke Kerk beschouwen, in een persoonlijke God te geloven.

Een uitzondering op de ontkerkelijkingregel vormen kleine protestantse kerkgenootschappen. Zij maken een vitale indruk, met een stabiel ledental en een blijvende aantrekkingskracht van orthodoxe denkbeelden.

Eijk opzien door aan te kondigen tientallen kerken te sluiten en parochies samen te voegen. Van de driehonderd kerkgebouwen in zijn aartsbisdom Utrecht zouden er over vijftien jaar nog slechts een stuk of twintig over zijn. De saneringsdrang van de aartsbischop wekte nogal wat weerstand, maar in de Protestantse Kerk in Nederland is de situatie nauwelijks minder dramatisch. Overal in Nederland zitten kerkbesturen met sombere gelaatsuitdrukking te vergaderen over de dreigende toekomst. In het protestantenbolwerk Kampen bijvoorbeeld is eind vorig jaar besloten dat drie van de zes kerken dicht moeten.

Geregeld lees je dat twee kerken per week in Nederland hun deuren sluiten. Klopt dat onthutsende cijfer? Grosso modo wel, zegt Wesselink. 'Het getal is gebaseerd op een prognose van een aantal jaren geleden. Er zijn verschillen per regio en per periode. Maar het gemiddelde klopt.' Hoeveel kerkgebouwen er in Nederland zijn, kan de architectuurhistoricus niet precies zeggen. Hij houdt het voorzichtig op een aantal tussen de 6.000 en 8.000. Wel weet hij dat er 2.607 de status van rijksmonument hebben gekregen.

Deze erkenning van de cultuurhistorische waarde zegt wel iets over een besef van het belang van kerken voor de samenleving. Dit besef lijkt wat te groeien. Bijgedragen heeft zeker het Jaar van het Religieus Erfgoed, een initiatief in 2008 van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, die streefde naar een verbetering van de zichtbaarheid en toegankelijkheid van het religieuze erfgoed.

Verder zijn er in diverse provincies stichtingen actief die proberen gezichtsbepalende kerkgebouwen te behouden, bestaat er een Task Force Toekomst Kerkgebouwen met enthousiaste vrijwilligers (die overigens de laatste tijd niet zoveel meer van zich laten horen) en toont Reliplan, een organisatie gespecialiseerd in de handel in religieus vastgoed, dat er op dit terrein ook geld te verdienen valt (zie 'De vraag naar kerken is groot' op pagina 36). De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed verstrekt, als uitvoerend orgaan van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, financiële steun.

Deze subsidies zijn niet in strijd met de scheiding van kerk en staat die in Nederland officieel geldt. De Nederlandse steun betreft immers niet de kerk als religieus instituut, maar het kerkgebouw als cultuur